

МРНТИ16.21.61

Н.М.Уәли

Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі Институтының бас ғылыми қызметкері, филол.ғ. докторы, профессор
Алматы, Қазақстан

АБАЙДЫҢ ҚАРАСӨЗДЕРІНДЕГІ ЭТИКАЛЫҚ ҰҒЫМДАР

Аннотация. Мақалада Абайдың «қарасөздеріндегі» этикалық ұғымдар мен Абай мұрасындағы этикалық ұғым атауларының сөзсаптам ерекшеліктері талданады. Этикалық ұғымдардың тілдік референттері дүниетанымдық ерекшеліктері ретінде аксиологизмдер негізге алынып, олар құндылықтар, антиқұндылықтар және амбивалентті құндылықтар түрінде топтастырылады. Талдаудың барысы мен нәтижесінде қоғамдық қатынастар жүйесіндегі негативтік құбылыстардың детерминациясы айқындалады. Ұлы ақынның дүниетанымында, философиясында этикалық ұғымдардың рационалистік бағдары антропоцентристік, ұстанымы гуманистік екені зерделенеді.

Тірек сөздер: құндылықтар, амбивалентті құндылықтар, антиқұндылықтар, «семантикалық спираль».

Н.М.Уәли

главный научный сотрудник Института языкознания имени Ахмета Байтурсынулы, доктор филологических наук, профессор
Алматы, Казахстан

ЭТИЧЕСКИЕ ПОНЯТИЯ В СЛОВАХ НАЗИДАНИЯ АБАЯ

Аннотация. В статье анализируются особенности словообразования этических концепций в наследии Абая «Слова назидания». Языковые референты этических концепций как мировоззренческих черт основаны на аксиологизмах, которые сгруппированы в виде ценностей, античувств и амбивалентных ценностей. В процессе и результате анализа выявляются негативные явления в системе общественных отношений. С точки зрения философии мировоззрения великого поэта, рационалистическая ориентация этических понятий антропоцентрична, а позиция гуманистична.

Ключевые слова: ценности, амбивалентные ценности, антиценности, «смысловая спираль».

N.M.Uali

Chief Researcher of the Institute of Linguistics named after
Akhmet Baitursynuly, Doctor of Philology, Professor
Almaty, Kazakhstan

ETHICAL CONCEPTS IN THE WORDS OF EDIFICATION OF ABAI

Annotation. The article analyzes the features of word formation of ethical concepts in the heritage of Abai "Words of Edification". The linguistic referents of ethical concepts as worldview traits are based on axiologisms, which are grouped in the form of values, anti-feelings, and ambivalent values. In the process and as a result of the analysis, negative phenomena in the system of public relations are revealed. From the point of view of the philosophy of the great poet's worldview, the rationalistic orientation of ethical concepts is anthropocentric, and the position is humanistic.

Keywords: values, ambivalent values, anti-values, «semantic spiral».

«Абай тілі сөздігінде» (1968 ж.) берілген дерекке қарағанда, ұлы ақынның шығармашылық мұрасында алты мыңнан астам сөз бар екен. Сол алты мыңның іші-сыртында ақын қолданған фразеологизмдер, паремиологизмдер, афоризмдер өз алдына. Одан беріде ақын шығармаларының текстологиясы жасалып, екітомдық жинағының ғылыми академиялық басылымы жарық көрді (1977 ж.).

Бір сөзі мыңға баланатын ақынның тілі – аса зор байлық. Қазақтың халықтық тілі қазынасынан алатын орны да ерекше. Абай қаламына тән сөзсаптамдық үлгілер тағы бар. Айта берсек, абайтанудың зерделенетін қырлары зерттеушілерін күтіп жатқан кеніш екені де ақиқат.

Абайдың көпқырлы сөз әлемін лексика-семантикалық, лингвопоэтикалық, эстетикалық, лингводидактикалық т.б. қырдан қарастырған зерттеулер де жоқ емес. Абайдың дүниетанымын айтқан зерттеулер біздерді кезінде сыншыл ақын, аса көрнекті ойшыл тұлға деп үйретті, солай деп танытты. Солайы солай екен. Абайдың қырық бес қара сөзін оқи келе кезінде солай ұғындық, өз заманының сыншылы деп түсіндік.

Алайда Абайды қайта бір оқығанда байқағанымыз ақынның сыншылдығы – аяусыз ащы шындық екен. Жанға батыра айтқан сол өтімді өткір шындық Маған да, Саған да, Оған да дейтіндей үш жаққа қатысты, «қазақ» деген жинақтауыш атаумен жүз жыл бұрын айтылған шындықтың, шынтуайтын айтқанда, біз де Абайдың бүгінгі адресатымыз.

Ал сыншылдық, шындық – этикалық ұғымдармен байланысты танымдық категория. Олардың тілдік референттері аксиологизмдер (бағалауыш сөздер) деп аталады. Абайдың сыншылдық дүниетанымын

барлап білу үшін алдымен «оң» және «теріс» бағалауыштық мағынаға ие аксиологизмдерді индикатор ретінде бағдарға алып, үш топқа бөліп қарастыруды тиімді көрдік.

1. Этикалық құндылықтарға қатысты аксиологизмдер: *адамгершілік, адалдық, абырой, ақыл, еңбек, достық, махаббат, ақыл, ұят, ізгілік, имандылық, ынсап, ғылым, білім, әділет, халал кәсіп, ар-ұят, рақым, мейірбандық, өнерлі, өнерпаз* т.б.

Құндылықтар аясындағы дүниетанымдық ұғым атауларының парқын, мазмұн-межесін айқындай түсуде Абайдың айтқанынан іздеп, айқындаймыз. Мысалы, *рақым, мейірім, ізгілік, шындық* т.б. тәрізді атаулар – санамыздың тіл кеңістігіндегі «тербелмелі, тыныш» күйдегі моральдық-этикалық ұғымдар. Бұндай ұғым атаулары сол күйінде, мысалы, «*шындықты айтқан дұрыс*» деп қолданылса, жай ғана уағыз айтқандық болар еді. Абай санадағы «бейтарап» күйдегі ұғымды «тіл жүректің айтқанына көнсе, жалған шықпайды» деп ой-санамызды сәулелендіреді. Абайдың сөзсаптамы осылайша ұйқылы-ояу санаға жүректен сәуле түсіретін нұрлы сөзге айналады. Бұндағы *нұр* атауын «рух» деп түсіндік. Жай рух емес, Алладан болатын құдіретті рухты басқа рухтардан ажырату үшін *нұр* деп аталған болу керек.

2. Антиқұндылықтарға қатысты аксиологизмдер: *арамдық, жалқаулық, зымияндық, арсыздық, қорқақтық, алдау, еріншектік, қастық, жағымпаздық, тіленшілік, бақастық...*

Абай «Үшінші сөзінде» бұл айтылған этикалық ұғымдармен байланысты антиқұндылықтардың мағыналарын қайталама байланыста өрбітіп отырады. Абайдың сөзсаптамасындағы бірінен бірі туындап жататын қайталамаларды терминдік тұрғыдан семантикалық спирал деп атадық. Антиқұндылықтармен байланысты ұғым атауларының әдеттегі жағымсыз эмоциялы мағыналары спирал бойымен қайталанған сайын семантикалық жақтан күшейе береді.

Семантика дегеніміз – тілдің мағыналық бірліктерінің сыртқы әлеммен – табиғат, адам, қоғам және сол қоғамдағы субъектілер мен олардың қарым-қатынастарын білдіретін феномен.

Айталық, ақылды адам-субъектінің оң немесе теріс әрекеттері де болуы мүмкін, өйткені ақылдың бәрі парасаты жан иесі бола бермейтіні белгілі. Қайсыбір ақылдылардың қу болуы да мүмкін. Өзінің ақылын теріс бағыттағы іске жұмсайтын ондай, Абай айтқандай «қулық сауғандар» қоғамдағы небір арсыз, тойымсыз, мақтаншақ, қорқақтарды, момын жандарды да өз ісіне пайдалана алады. Өзі секілді ақылды қумен дос та болады, күш-қайрат иесін де өз ісіне қаратып алады. Олар жасаған негативті әрекеттер жеке адамның ғана ісі болмай, жалпақ қоғамда әлеуметтік сипат алады. Абстракцияланған түрде айтсақ, семантикалық спирал бойымен негативті жағдай үзілместен ұлғая береді: **жалқау** [кім?] **қорқақ**; **қорқақ** [кім?] **қайратсыз**; **қайратсыз** [кім?] **мақтаншақ**; **мақтаншақ** [кім?] **надан**;

надан [кім?] *арсыз*; *арсыз* [кім?] *тойымсыз*; *тойымсыз* [кім?] *сұрамсақ*; *сұрамсақ* [кім?] *ақылсыз*; *ақылсыз* [кім?] *өнерсіз*; *өнерсіз* [кім?] *еріншек*...

3. Амбивалентті құндылықтар: *бірлік, тірлік, күлкі, қайғы* т.б.

Абайдың «Алтыншы сөзінде» қасиетті БІРЛІК ұғымының мал, дүниеге ортақтасатын арзан бірлікке айналып, құнсызданып, елді аздыратын теріс әрекетке түскені айтылған. Абай мал, дүниені – тамақ, киім, баспана т.б., – материалдық құндылық деп тани отырып, бірлікті малға, дүниеге ортақтасатын бірлік емес, сол мал мен дүниені табатын «ақылға бірлік, сөз ұғарлық ақылға бірлік» болуға тиіс деп, ағайын-туыс, жегжат-жұрағаттық, дос-тамырлықты бетке ұстап мал-дүниеге ортақтаса кететін әдеттің санаға сіңіп бара жатқанын сынап, әрі одан арылудың тура жолын ақылдастыққа сілтеген.

ТІРЛІК ұғымының қазақы ортада теріс түсінікке айналып бара жатқанын сыншыл Абай сынға алуға мәжбүр болып, «тірлік кеудеден жан шықпағандық емес, ондай тірлік итте де бар», – дейді.

Тірлік әйтеуір тіршілік үшін қулықпен де, алдаумен де, жағымпаз, өтірік-өсекпен де, ұрлықпен де мал-дүние табатын, адамды аздыратын, елді тоздыратын небір теріс әрекет емес, «Тірлік көңілдің тірлігі, көкірегі ояу, сөз ұғарлық тірлік, олай болмаса, адал еңбекпен мал табуға жігер қыла алмайсың», – деп этикалық ұғымның қадір-қасиетін қайта жаңғыртады.

Абай қолданған этикалық ұғымдармен байланысты *ел бағу, мал бағу, ғылым бағу, дін бағу, бала бағу* тәрізді т.б. атаулар қоғамның әлеуметтік бейнесін танытатын материалдық және мәдени танымдық құндылықтар болып табылады. Алайда Абай ел ішіндегі айтыс-тартыс, алыс-жұлыс, қулық-сұмдық, ұрлық-қарлық, арызқойлық, партияшылдық, шенқұмарлық жайлап дағдарысқа түскен қоғамның әлеуметтік теріс сипатынан түнілгендей болып:

Ел бағу – елге бағым жоқ. Ел тыңдаудан, бағудан кеткен;

Мал бағу – ұры, залым, тілемсектер көп;

Ғылым бағу – ғылым бағуға сөйлесер адам керек. Білгеніңді кімге үйретесің, білмегеніңді кімнен сұрайсың? Бұндай іс – күйік;

Дін бағу – тыныштық жоқ, не көңілде, не көрген күнде тыныштық жоқ;

Бала бағу – не болсын деп бағамын? Қай елге қосайын? Қай харакетке қосайын? Қайда бар? Не қыл дерімді білмеймін, – дейді. Солай дей келіп, сыншыл Абай тығырықтан шығудың жолын өзгеден де, өткеннен де іздеген екен.

«Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», өз Тәуке ханның «Күлтөбенің басында күнде кеңес» болғанда, «Жеті жарғысын» білмек керек. Әлгі сол ескі сөздердің қайсысы заман өзгергендіктен ескіріп, жаңа заманға келіспейтұғын болса, оның орнына татымды **толық билік** шығарып төлеу соларға жарарлық кісі болса керек еді, ондай кісі аз, яки тіпті жоқ» («Үшінші сөз») дейді.

Абай бұл тұста өзгелер сияқты өткенді көксеу емес, өзгерген заманға лайық **толық билік** және соған лайық болуға тиіс билік жүйесінің құрылымын айтып отыр: Ел ішін бұзатын жағымсыз әрекеттердің детерминациясы тағайындалып, сайланып қоятын биліктің Ресей патшалығынан «импортталып» келген формасынан болып отырғанын

Мәз болады болысың,

Арқаға ұлық қаққанға.

Шелтірейтіп орысын,

Шенді шекпен жасқанға, – деп көркем тіл кестесіне түскен өлеңі де айғақтап, айқындай түседі.

Абайды оқи келе қоғамдағы небір субъектілердің теріске баққан іс-әрекеттерінің былайғы жұртқа «етүйреншікті», «санағасінді» болып стереотиптеніп кетуі, әсіресе әлеуметтік қатынастарда негативті құбылыстардың сипат алып, жалпыадамзаттық, ұлттық құндылықтардың моральдық-этикалық күшінің тым төмендеуінің детерминациясы, түптеп келгенде, билік формасының оң нәтиже бермегендігімен байланысты деп ұқтық.

Абайдың **толық билік** туралы «Үшінші сөзіндегі» айтылғандарды бұл тұста «Он жетінші сөзіндегі» пайымдаулармен байланыстыра қараймыз. Абай адамның (инсанның) «Қайрат», «Ақыл», «Жүрек»-пен байланысты қасиеттерінің өзді-өздеріне тән ерекшеліктерін жеке-жеке субъект ретінде ала отырып, оларды тайталастыра таразылайды.

«Қайрат» – жан иесін кәмелетке жеткізеді. Жан иесі қайратты болса, үйренуге, білуге еш ерінбейді, жалықпайды. *Қайрат* күнәһарлықтан, көрсеқызарлықтан бойын тез жинап алады. Мал табу, өнер табу, жамандыққа, нәпсіге бой алдырмау қайраттың ісі. Бірақ қайратта қаттылық та болады.

«Ақыл» иесі не пайда, не залалды ажырата алады. Білімді, ғылымды үйрену *ақылдың* ісі. Екі дүниенің жайын ақыл біледі. Небір амал-айланың оңы да, терісі де ақылдан шығады. Жан иесінің жақсылығын да, жамандығын да ақыл тауып береді.

«Жүрек» – адам денесінің патшасы. Кім тоңса, кім аш-жалаңаш жүрсе, жаны ауыратыны – жүректің ісі. Жүрек таза болса, адамды алаламайды. Жақсылыққа қуанады; жамандыққа қайғырады, уайым жейді.

Жүрек сыздайды, жүрек тулайды. *Әділет, нысап, ұят, рақым, мейірбаншылық* таза жүректен шығады. Қысқасы, билеуші, әмірші «Жүрек» болуға тиіс.

Сөйтіп, Абай толық биліктің тізгінін «Жүрекке» ұстата келіп, «осы үшеуі бір кісіден табылса, *табанының топырағы көзге сүртерлік қасиетті адам сол*» дейді.

Абайды оқып ғибраттандық, ойландық. «Табан топырағын көзге сүртетін» кемел адам екі дүниеде бар ма? Болса, кім? Әлде кемел адам (толық адам) идеал ма? Идеал болса, оған жақындай түскен тұлғалар бар ма?

Әлде Абай *«болмасаң да ұқсап бақ»* деп, кемелдікті бағдарға алып, ниет қылуды айтып отыр ма?

Толық билік туралы. Абай екі тізгін, бір шылбырды ұстайтын дара билікті құптамаған. Қ.И.Сәтпаев айтқандай, *«Ханда қырық кісінің ақылы болса, биде қырық кісінің білімі мен ары бар»*. Олай болса, толық биліктің жүйесіндегі құрылымдық түзілімдердің өзара үйлесімді болуы шарт. Осы тұста Абай толық билікті биоэлеуметтік организм моделімен беріп отыр деп түсіндік. Билік жүйесінің субъектілері – бірі қайрат иесі, бірі ақыл иесі, бірі жүрек иесі болып – өзара үйлесімді ынтымақты болуы қажетті шарттылық. Бұл ретте этикалық құндылық ретіндегі ҰЯТҚА тоқталуымызға тура келеді.

Қазақтың байырғыдан бергі дәстүрлі дүниетанымында *батырлық, ерлік* рухы жүректе болатынын *жүрегінің түгі бар, жүрек жұтқан* дейтін сөз орамдарынан, әсіресе *«Қобыланды», «Қырымның қырық батыры»* тәрізді қаһармандық тақырыбындағы эпикалық туындылардан айқын аңғаруға болады. Бірақ эпикалық жырлардағы жекебатырлық рухы қазақы қоғамның бергі санасында өткен заманның елесіндей болып, алыс тартып та кетті. Алайда жүректің рухани кеңістігі бос болмайды. Сол кеңістікте *ар, ұят, намыс* тәрізді қасиеттенген моральдық-этикалық ұғымдар күш алады. Бұрынғы заманда ар-ұят, намыс *«ақ білектің күшіне, ақ найзаның ұшына»* қызмет етсе, ендігі заманда, керісінше, *«ақ білектің күші, ақ найзаның ұшы»* намысқа, ар-ұятқа, адамгершілікке қызмет етуге тиіс. Абайды оқып, ғибраттанғандағы ойға түйіп, ұстап қалған бір түйін осыған саяды.

Академик Әбдуәли Қайдар этнолингвистикалық зерттеу еңбегінде: *«ҰЯТ адам табиғатына тән психофизикалық қасиет адамның ұялуында емес, неден және қалай ұялуында, нені өзі үшін «ұят», нені «ұят емес» деп санауында. Сондықтан «ұятқа» тән құбылыс жалпы адамзатқа ортақ құбылыс болуымен қатар оның жеке адамға, этникалық топқа, халыққа ғана тән ерекшеліктерге ие болуын этнолингвистикалық тұрғыдан қарастырудың мәні зор. Қалай болғанда да, жалпы адамзат ұятының бір көрінісі ретінде «қазақи ұяттың» да болуын жоққа шығаруға болмайтын сияқты»* дейді.

Абай ұят ұғымын *«болмашыға ұялатын жай ұят»* және *«шын ұят»* деп бөле қарайды.

Шын ұят – сондай нәрсе, *шаригатқа теріс, я ақылға теріс, я абұйырлы бойға теріс... я адамшылыққа кесел қылып, қатеден, яки нәпсіге еріп гапылдықтан өз бойыңнан шыққандығынан болады. Мұндай ұят қылық қылғандығыңды бөтен кісі білмесе де, өз ақылың, өз нысабың өзіңді сөккен соң, іштен ұят келіп, өзіңе жаза тарттырады. Кірерге жер таба алмай, кісі бетіне қарай алмай бір түрлі қысымға түсесің. Мұндай ұяты күшті адамдар ұйқыдан, тамақтан қалатұғыны да бар.*

...Ұят деген адамның өз бойындағы адамшылығы, иттігіңді ішіңнен өз мойныңа салып, сөгіс қылған қысымның аты («Отыз алтыншы сөз»).

Әлемдік көркем әдебиеттің алыптары Шекспир, Пушкин, Толстой, Абай ұят, ар, намыс, ізгілік, адамгершілікті ерекше қасиеттендіріп, адамзат мәдениетін рухани төрге шығарды. Мәдениет кеңістігіндегі сол рухани төрді бертін келе ғылым иелене бастады. Мәдениеттің ерекше бір саласы – ғылымның қол жеткізген іргелі теориялық зерттеу өнімдерінің нәтижелері өндіріс арқылы адамның, қоғамның сұраныстарын өтейтін материалдық құндылыққа айналып жатты.

Бірақ... бірақ атом бомбасы ше? Хиросима, Нагасаки ше? Семей полигонының зардабы ше? Осының бір жауабын ғылым тарихы мен философиясының маманы профессор Жәмила Нұрманбетованың еңбегінен кездестіргендей болдық. «Қазіргі кезде ғылым өзінің зерттеу еркіндіктерін өзінің **ар-ұятына** салып тексеруі тиіс, өйтпеген жағдайда Лос-Аламоса атом бомбасын жасаған кейбір ғалымдар сияқты өмірінің соңғы күндеріне дейін **ар-ұяттың азабын тартады**», – дейді. Дей келіп, ғалым Лос-Аламостық жобаның басшысы Дж. Оппенгеймердің «Егер турасын айтсақ, ешқандай дәрежелік те, ешқандай кекесін де, ешқандай көпірту де физиктердің тартқан күнәсі айғағын жасыра алмайды және осы білімнен олар ешқайда барып тығыла алмайды», – деп ұят қысып, опынған сөзін келтірген.

Міне, Абай айтқан **шын ұят** осы. Адамшылыққа кесел қылып, қатеден, ғапылдықтан болған ұят өзіне іштей жаза тарттырады; өзінен-өзі қысымға түседі. Абайдың айтқанын тағы бір қайталасақ, «...Ұят деген адамның өз бойындағы адамшылығы, иттігінді ішіңнен өз мойныға салып, сөгіс қылған қысымның аты» екен.

Осыдан кейін қарасөздерді оқығанымызды еске ала келе, Абайдың философиялық дүниетанымының кілтін ЖҮРЕКТЕН іздедік. Өйткені жүрек – *ұят, ар, намыс, ізгілік, адамгершілік, адалдық, мейірім, инабаттылықтың* ұясы. *Ғашықтық* та жүректің ісі. Иррационалдық діни танымда адамдардағы ғашықтыққа қызғана, қызыға қарайтын періштелердің өзінде ғашықтық болмайды дейді.

Жүректің билігіндегі қуат, жүректен шыққан ыстық қайрат болса, ақыл – жүректен шыққан нұрлы ақыл. Тегінде, парасатты ақыл дегеніміз осы емес пе?

Абайдың ҚУАТ дегенін «адам болмысындағы энергетикалық құрылым», АҚЫЛ дегенін «адам болмысындағы интеллектуалдық құрылым», ЖҮРЕК дегенін «адам болмысындағы рухани құрылым» деп ұғындық. Ақыл ізгілікке де, зұлымдыққа да қызмет ете алады. Қуат та солай. Ал бұл екеуі Абайдың айтуынша, жүректің билігіне бас ұрса ғана тек ізгілікке қызмет етеді.

Сонымен, Абайдың қарасөздерінен ғибраттана отырып, ақынның этикамен байланысты дүниетанымдық философиясын рационалистік деп түсіндік, ұстанған бағдарын антропоцентристік деп ұғындық, ал жалпыадамзаттық құндылықтардың мазмұнын тереңдетіп, мәртебесін ең

жоғары деңгейге көтерген гуманистігін Абайдың ұлылығына тән қасиет деп таныдық.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- [1] Абай тілі сөздігі. Қазақ ССР-інің «Ғылым» баспасы. Алматы, 1968. -616 б.
- [2] Абай (Ибраһим) Құнанбаев. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. I, II т.т. Алматы, Қазақ ССР-інің «Ғылым» баспасы. Алматы, 1977. -296 б.
- [3] Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде (этнолингвистикалық сөздік). Адам. –Алматы: Дайк-Пресс, 2013. – 608 б.
- [4] Сәтпаев Қ.И. Биде қырық кісінің ары, білімі бар / Қазақ ата заңдары. Құжаттар, деректер және зерттеулер. I-т. Алматы: Жеті Жарғы, 2004. -592 б.
- [5] Нұрманбетова Ж.Н. Ғылым тарихы мен философиясы. Астана: ЖШС «Мастер ПО», 2012. -256 б.

МРНТИ16.01.33

М.Джусупов

Өзбекстан мемлекеттік әлем тілдері университетінің еңбегі сіңген профессоры, қазіргі әдеби орыс тілі кафедрасы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ташкент, Өзбекстан

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ ТЕРМИНЖАСАМДЫҚ МҰРАСЫ ЖӘНЕ ЖАЛПЫ ТІЛ БІЛІМІНДЕГІ ТІЛ, ТІЛДЕСІМ, ТІЛДЕСІМДІК ҚЫЗМЕТ, ТІЛ МАТЕРИАЛЫ ҰҒЫМДАРЫ

Аннотация. Мақалада тілдің дихотомиясы және полихотомиясы қаралады: а) тіл және тілдесім; ә) тіл, тілдесім, тілдесімдік қызмет; б) тіл, тілдесім, тілдесімдік қызмет, тіл материалы. Осы ғылыми мәселенің А.Байтұрсынұлының еңбектеріндегі орны, тілтанымдық шешімі зерттеледі. Негізгі зерттеу пәні және нысаны ретінде 1912 жылдан бастап 1937 жылға дейінгі А.Байтұрсынұлының тілтанымдық және әдістемелік еңбектері негіз болған. Қазақ тіл білімінің, әдебиеттанымының, әдістемесінің негізін қалаған А.Байтұрсынұлының мұрасында бұл ғылыми мәселе ұғымдар және терминдер статусында маркерленген: тіл, сөйлеу, сөйлесу. Бұл ұғымдар мен терминдер ауызекі де, жазбаша да тілдесімнің түрлерін қамтыған. Мақалада тілдің статикасы мен динамикасының зерттелуі Вильгельм фон Гумбольдтің, Фердинанд де Соссюрдің, Л.В.Щербаның т.б. еңбектеріне сүйеніп жасалған; тілдік дихотомияға және полихотомияға байланысты А.Байтұрсынұлының концепциясы қазіргі қазақ тілтанымындағы